

שלל מלחמה בישראל

(נכתב בעיר סואץ בר"ח כסלו התשל"ד)

"ויביאו אל משה ואל אלעזר הכהן ואל עדת בני-
ישראל את השבי ואת המלקוח ואת השלל אל המחנה
אל ערבות מואב אשר על ירדן יריחו (במדבר ל"א
יב)

"מגיד שהיו בני אדם כשרים וצדיקים ולא נחשדו
על הגזל" (ספרי שם)

האם הלכה קבועה למדגו כאן — מה יסודה ומה תוקפה? שלל שלא הובא אל המחנה ולא חולק לפי החלטת מנהיגי ישראל הממונים על הצבא, ואשר גלקח על ידי מישהו באופן פרטי, גזל הוא, והשולל — גזלן? אך, ממי גזל ומדוע?
יסודה של ההלכה בעקרון פשוט אשר נעוץ במהות המלחמה — מלך מוציא למלחמה על דעת העם או על דעת נציגיו — מנהיגיו, (סנהדרין — רמב"ם, הלכות מלכים פ"ה) וכן על פי מצות ה' — מכל מקום אין מלחמות פרטיות ואין כבוש יחיד. קנין כבוש ע"י מלחמה גלמוד מכבוש סיחון ועמון ומואב, כבוש שהתיר את השטח לבני ישראל, (שהרי נאסרו בכבוש אדום עמון ומואב — דברים ב'), כפי שמסביר יפתח למלך בני עמון (שופטים י"א, במדבר כ"א כה—לא), ובלשון חכמים — "עמון ומואב טהרו בסיחון" (חולין ס) קנין זה הוא קנין לאומי שרק שלטון ישראל אשר מפעיל צבא כפוף לו, יכול לזכות בו, להוציא מצבים של הגנה עצמית או של יציאה להציל, שאז יש גם מלחמת יחידים וגם אז יש לדון אם יש להם קנין כבוש וכיצד. מתברר מכאן כי המושג "כבוש יחיד" במשמעותו הפשוטה והראשונית חופף לפעולת טרור של כנופיה, כפי שאומר הרמב"ם (בסוף פ"ה מהלכות גזילה) על מלך שנוטל שלטון בכח ללא הסכמת העם, או מלך שאין דיניו שווים בכלל — שהוא שודד — גזלן.

כאשר אנו פוגשים ב"כבוש יחיד" במובן ההלכתי הידוע — כבוש שאינו מקדש בקדושת ארץ-ישראל כמו כבושו של דוד בארם-נהרים וארם-צובא (שמואל ב' ה, ספרי סוף פרשת עקב) שלא היה כדין, מסתבר שהוא כבר מושאל, כלומר: כבוש שחסר בו תנאי בהסכמת כל ישראל או במצות ה' — הרי הוא כבוש יחיד ואין לו תוקף, ומכיון שאין לו תוקף אינו מקדש. לפי זה יובנו דברי הרמב"ם (הל' תרומות פ"א) שיהושע חלק את נחלות השבטים כדי שלא יהא כבושו של כל שבט כבוש יחיד, שהרי זה חסרון

בהסכמת כל ישראל, כשם שקדימה בכבוש חו"ל לעומת שטחי ארץ ישראל הוא חסרון במצות ה' שבכבוש וכל חסרון כזה מבטל תוקף הכבוש. יתכן גם לאחד את שני הדברים ולומר שחסרון במצות ה' מציב איסור לפני הסנהדרין לתת הסכמתם לכבוש, וממילא חסרה הסכמת ישראל והכבוש הוא ככבוש יחיד. כמובן שכל זה אמור לפי הדעה שכבוש יחיד אינו כבוש, ולדעה האחרת יש לומר שרק כבוש יחיד הלכתי תופס, ולא כל כבוש פרטי, ויש לעיין בזה (גיטין ח'). בזה אפשר ליישב קושיא עצומה שנתקשיתי בה זה שנים, כי המעיין במקרא ימצא שמלחמת דוד בארם צובא היתה מלחמת הגנה, מאחר שגם בפעם הראשונה ניסה ה'דדעור לשנות את הגבול בנהר פרת (שמואל ב' ח' ג ובתרגום: "כד אול לאשנאה תחומית בנהר פרת") ואפילו נפרש סיום הפסוק על דוד, הרי הפרת גבול ישראל ועד שם בכלל המצוה — דברים א' ז — וממילא ברור שהדדעור לחם בדוד בתוך הארץ) ובפעם השניה (בפרק י') באו הארמים לעזור לבני עמון לתקוף את ישראל, והכו בגבול ישראל. מהו אם כן הטאו של דוד שתפס את שטח ארם שמעבר לפרת אגב מלחמת הגנה (או אגב מלחמת מצוה)? התשובה נתונה לדברינו בהמשך, כאשר שם דוד נציבים בארם (שם פרק ח' פסוק ו') כלומר: ממשל צבאי. משתי הבחינות של מלחמת מצוה היה על דוד לחזור ולפנות לגבול ישראל בנהר פרת, וכאשר החליט להטיל ממשל צבאי על ארם היה עליו לשאול בסנהדרין שוב, והיה אסור לו לעשות צעד כזה (שגרר בהכרח התישבות יהודית שם במשך הזמן), קדם כבושה של ארץ ישראל כולה, אך מכיון שיהודים התישבו שם מכל מקום, הטילו חכמים חיוב מצוות התלויות בארץ, מכח ההתישבות, ולא מכח כבושי דוד. (ברור שהסבר כזה, שאין בידי לבדוקו כעת מחוסר ספרים, יש לו השלכה למעשה על מערב סיני, אלא אם נסבור כדברי האומרים שכולו בגבול ישראל — רש"י בשמות פרק י', יט, והכוזרי על סמך הפסוק "מים סוף עד ים פלישתים", וכנראה גם רבים אחרים — וכן יש לכך השלכה לגבי החזקתנו הנוכחית ממערב לתעלה שודאי איננה מארץ ישראל, ויש עוד לעיין בזה).

אם נכונים דברינו, ואין גדרי מלחמה ביחיד או ביחידים, (אלא גדרים של יוצאים להציל) ממילא ברור שכל דין קנין מלחמה או קנין כבוש אינו חל על היחיד הבוזה, ואין לו אם כן שום זכות אישית על השלל. אין כאן גזל הגוי בעל הרכוש כי אם גזל של עם ישראל בעל הרכוש, מכח קנין הכבוש. ממילא מובנת דרישת הספרי היטב והיא נראית כהלכה פשוטה, המחייבת החלטה בדרג שלטוני בגורל השלל. (גם אם נפקפק בהסבר כבוש יחיד דלעיל, נראה לי ענין השלל כדבר פשוט).

ביסוד זה אפשר אולי להשתמש לענין טבילת כלי שלל שבידינו כעת, ואשר הוגעלו אך לא נטבלו מחוסר אפשרות, והיא שאלה אקטואלית במקומות רבים — כי מאחר שצה"ל אוסר גם הוא לקחת שלל אישי הביתה, ורק מאפשר להשתמש בשלל לצורך התארגנות במקום, וכיוון שגם צה"ל אינו מתכוון לקחת כלים אלה לעצמו, והם ישארו בשטח ברגע שנפנה אותו, הרי שכל שימוש בידינו אינו מכח בעלותינו, אלא כענין שואל או שוכר (אמנם בלא דעת משאל) שפטור מטבילת כלים, וצ"ע!

עכשו נשוב לראות מה עשו בשלל מדין, וכיצד נהגו בשלל מלחמה, במלחמות ישראל בכלל.

במלחמת מדין היו שני סוגי ביזה — שבי ומלקוח (שבי באדם ומלקוח בבהמה) ושלל (כלים, כסף וזהב). המלקוח חולק לפי הכלל של מחצה לעורף ומחצה ללוחמים, בעוד ההבדל המכריע במספר האנשים קובע ממילא יתרון ללוחמים, (וכמו כן המס המוטל על

העורף גדול פי עשרה מהמס המוטל על הלוחמים וגם זה מתחלק למספר האנשים), לעומת זאת השלל קוים ביד לוקחיו (לפי החלטה אם נכונים דברינו) "אנשי צבא בזו איש לו" (במדבר ל"א גג), (ואולי אף כאן היתה חלוקה, ולא נאמר "איש לו" אלא בניגוד לשרי הצבא). כאן אנו פוגשים בעמדה המוסרית ביחס לשלל שהיתה תמיד בחינת משאת נפש בישראל — שרי הצבא שהביאו את שללם האישי תרומה לה, בתחושת הודיה על הנס שהתרחש בכך שלא היו נפגעים.

נחזור עתה לעיין במלחמתו של אברהם אבינו (שהיתה אמנם יציאה להציל ולא מלחמה של ממש, לדברינו, אך אולי כבר נחשב אברהם כמנהיג בארץ כפי שמשמע מיחסי החוץ שלו) אשר ויתר על כל נטילת שלל מרכוש סדום — "אם מחוט ועד שרוך נעל". מפני אי רצונו להתעשר מסדום, אך לא ויתר על חלקם של חניכי ביתו, החיילים, ועל חלקם של ענר אשכול וממרא, ששמרו על ביתו ועל רכושו, וזאת מלבד מה שאכלו למחיתם (עיין רש"י שם, ויש לדייק במלה "חלק", חלוקה מדויקת בניגוד לביזה אישית). אנו שבים ופוגשים בענין זה במלחמתו של דוד בעמלקים שבזו את צקלג. גם זה היה מסע הצלה, דומה לשלל אברהם, שהרי עדיין לא היה דוד אפילו מלך יהודה, אלא שבפועל הגן על ארץ יהודה מכל אויביה, כנזכר במעשה נבל הכרמלי (שמואל א' כה); הגה מוצאים אנו אנשי בליעל בצבא דוד שרצו לנהוג כהצעת מלך סדום לאברהם — "תן לי הנפש והרכוש קח לך", ולא רצו להחזיר את הרכוש למאתיים החיילים שפגרו מלעבור את הברזל ונשארו לשמור על הכלים: "יען אשר לא הלכו עמי, לא נתן להם מהשלל אשר הצלנו כי אם איש את אשתו ואת בניו וינהגו וילכו": (ש"מ"א, ל' כב) לכאורה יש מקום לדון כדבריהם שהרי אפשר לטעון שמאתיים איש שפגרו התיאשו מלהציל וויתרו על רכושם, ועוד יותר יש מקום לומר שמלך סדום שמציע זאת בעצמו התיאש מן הרכוש, ועל כן הוא שייד למצילים, כמו במציל מן הים ומן הגהר או מן הארי במצב של יאוש (ב"מ כד). — אלא שדוד מסרב לנהוג ככנופיה של חיילים פרטיים ונוהג כמו צבא ממלכתי, שבו סומכים יושבי הכלים, ואפילו המפגרים, על חבריהם, וכלם חולקים כאחד — זהו החק והמשפט לישראל "כי כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוקו" (ש"מ"א, ל' כד) וזהו שלמד דוד מאברהם לדברי רש"י. עוד זאת, שדוד נוהג מיד גם כאשר למדנו במלחמת מדין, ושולח מהשלל לזקני יהודה בכל הערים, כלומר, נותן את חלקו של העורף (אע"פ שאין לנו פרוט מדויק). אם נדייק, נראה שלפנינו שתי הלכות שלל שנונות — האחת הקובעת חלוקה שוה לחיילי הצבא שלחם, ללא הבדל הגובע מתפקיד ערפי או מחולשה יחסית, והשני הקובע חלוקת השלל, באופן לא לגמרי שוה, עם העורף כולו, כך שלכל אורח חלק בשלל.

מענין גם נימוקו של דוד וצורת שכנועו את אנשיו. בתחילה פותח בדרכי נעם "לא תעשו כן אחי" — וממק זאת בכך שנצחונם ביד ה' היה, וה' שמר אותם ונתן בידם את עמלק, מה שמזכיר מיד את נימוקם של שרי הצבא במדין המביאים את חלקם בשלל כתרומת הודיה על העדר נפגעים. ואולם מיד אחר-כך עובר דוד לטון של מפקד שולט: "ומי ישמע לכם לדבר הזה כי כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוקו". דוד שולט באנשיו, גם אלה שבני בליעל הם, ביד רכה וביד קשה גם יחד. רעיון זה — "כי לה' המלחמה" (ש"מ"א יז, מז) — אשר קובע אצל שרי הצבא במדין ואצל דוד ביחס לשלל (ראה גם שהקדיש דוד לה' את שלל אויביו בהיותו מלך — ש"מ"ב ח, יא-יב) חוזר ומופיע דווקא במגילת אסתר אצל יהודי פרס. בכתב המלך הראשון אשר

ניתן לבקשת המון, הותר "להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד... ושללם לבו" (אסתר ג' יג). כאשר באה אסתר אחרי תלית המן ומבקשת להשיב את הספרים הללו, נאמר לה מפי המלך, כי אפילו המלך אינו יכול לחזור בו ולשנות פקודותיו שכבר נחתמו, שכן חותם טבעת המלך הוא הקובע, ואם אפשר יהיה לבטל לא יהיה ערך לפקודות (איזו ממלכה!!!) על כן אפשר רק לכתוב ספר חדש לפי רצון מרדכי ואסתר ולא לבטל את הקדם. בכתב השני ניתנה רשות מקבילה ליהודים "להקהל ולעמוד על נפשם, להשמיד להרוג ולאבד את כל חיל עם ומדינה הצרים אותם טף ונשים ושללם לבו" (אסתר ח', יא). כדאי שישימו לב כל "מקטרגי" חג הפורים כי כל אשר הושג בשתדלנות החריגה הזו היה רשות להתגונן, ומעתה רשות הדבור לנשק, מאחר שלא נתבטלה הפקודה הראשונה המתירה לאויבי היהודים להכותם. כאן מופיעה גבורת ישראל שבגולה, יחד עם פחד הגויים ומתוכה, צומחת גדולת הנפש שבהכרת הגם — "ובביזה לא שלחו את ידם" (אסתר ט' י, טו, טז) על אף ההיתר מטעם המלך.

עוד פעם אנו מוצאים יסוד זה במלחמת יריחו, ובמקביל במלחמת שאול בעמלק, כאשר ברור לכל כי "מלחמה לה' בעמלק" (שמות י"ז טז), וכי "נתן ה' לכם את העיר" (יהושע ו', ט"ז), הרי שכל השלל חרם הוא ואין לקחת ממנו דבר. (אלא שביריחו שנתנו כסף וזהב וכלים לאוצר המשכן — יהושע ו', יח-יט). כאשר נתן שאול לעם לקחת מן השלל, וכאשר מעל עכן בן כרמי בחרם ונטל מן השלל כסף וזהב ואדרת שנער אשר חמד לבו" (יהושע ז' כא) עכרו את ישראל והכשילו אותו. מעניין לדייק בפסוקים ולראות שעכן נאשם גם בזה שעבר את הברית ולקח מן החרם, וגם בכך שגנב וכחש ושם בכליו, הד לאיסור נטילת שלל אישי, גם בלא צו חרם.

כאן אנו מגלים צד גוסף, צבאי-מוסרי, בענין השלל והוא נוגע להשפעה המיידית או המצטברת על צבא בווז, או על צבא שיש בו אוריה אשר מאפשרת אפילו לבודדים לשלוח ידם בביזה. אחרי מעילת עכן בחרם באה המפלה הצבאית בעי והנחיתה מהלומה על העם, ואז אמר ה' ליהושע — "חטא ישראל וגם עברו את בריתי אשר צויתי אותם וגם לקחו מן החרם וגם גנבו וגם כחשו וגם שמו בכליהם. ולא יכלו בני ישראל לקום לפני אויביהם...". הכללה נוראה זו שמטילה את חטא עכן על כל ישראל — איך אפשר להבין אותה? האם לא שאל משה "האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף" (במדבר ט"ז, כב) ונענה בדבריו? אלא שכל חטא של יחיד עלול להיות סמפטום למצבה של האומה כלה, וזהו יסוד דין ערבות של כל ישראל זה לזה, ובאמת בשני המקרים נדרשו ישראל להבדל מן החוטאים כדי לא להעניש בגינם. ואכן אם נתבונן בדברי המרגלים שעלו לרגל את העי, אנו מוצאים העדר שם שמים בפיהם וזלזול שחצני באויב — "אל יעל כל העם, כאלפים איש או כשלשת אלפים איש יעלו ויכנו את העי, אל תיגע שמה את כל העם כי מעט המה" (יהושע ז' ג). אם פושה אוריה כזו באומה ובצבאה, (כפי שקרה לנו ערב יום הכפורים), עד שמפקדי הצבא נכונים לקבל הערכות צבאיות חסרות בסיס כאלה סימן הוא לכשלון חמור. וכשלון זה גובע מנצחון יריחו ומהאוריה שנוצרה — "וימעלו בני ישראל מעל בחרם, ויקח עכן...". (יהושע ז' א) ותוצאתו כשלון במתקפת העי הראשונה מחוסר כח מספיק, "וימס לב העם ויהי למים" (יהושע ז' ה). כאשר באים לתקן, יש צורך לשנות את כל האוריה ואת כל מהלך הרוח בעם, ויחד עם זה לעקור את החוטא הישיר ורק שני אלה כאחד מבטיחים את הנצחון בשנית — "ויאמר ה' אל יהושע אל תירא ואל תחת, קח עמך את כל עם המלחמה וקום עלה העי... ויבחר יהושע שלשים

אלף איש גבורי החיל וישלחם לילה" (יהושע ח', א—ג). לא עוד כח קטן ולא עוד בלא תכנון נאות, אלא במאמץ כולל ובלא זלזול — או הנצחון מובטח. או אין מעמידים עוד את העם בניסיון חרב, כי מלחמה ברמת מוסר כה גבוהה היא ניסיון קשה מדי והשלל מותר — "רק שללה ובהמתה תבוזו לכם". אי אפשר להבין את ענין השלל בנפרד מרמתו הצבאית והמוסרית של הצבא, כשם שאי אפשר לנתק את הרמה הצבאית מדרגת המוסר המשתקפת דווקא בנושא השלל. (כמדומה שאני פטור מלפרש עד כמה גוגעים הדברים אלינו, ועד כמה חוזרים הם על עצמם כמעט במדויק).

גם במלחמת שאול בעמלק נקבל תוצאה דומה, ונוכל להבין טוב יותר מה היה הקצף הגדול על שאול וצבאו, אשר נכשלו במלחמה (לא כאשר נראה לשאינו מעיין, כי נכשלו בפרטים בענין הבהמות ובענין אגג). די אם נשאל את עצמנו כיצד הופיע שוב עמלק על ארץ יהודה בצלג תור כמה שנים. כאשר נלחמו פלישתים בישראל בגלבוע וגם דוד יצא אתם מתוך כוונה להפוך את הקערה בשדה הקרב ולהציל את שאול (אלא שלא עלה בידו, מאחר ששרי פלישתים הבינו את כוונתו טוב יותר מאכיש מלך גת — שמ"א, כ"ט), דווקא אז חוזר עמלק ומופיע בצבא גדול, אשר מוכה לבסוף ע"י דוד חוץ מ-400 רוכבי גמלים. חייבים אנו להבין כי צבא שאול הסתפק באותם מחנות עמלקים אשר מצא, ועל אף עדות הפסוק כי הכה שאול את עמלק עד לגבול מצרים (שמ"א ט"ו ז) מסתבר בהכרח כי לא מצא את כולם, וכנראה פשוט מפני שהעם נתפס בשלל ופינה דעתו מלחימה. כאשר ידוע בכל ההסטוריה הצבאית כי צבא שמתפנה לביזה באמצע המלחמה, אין לו סכוי לעמוד זמן רב. רק כך יובן החזיון של צבא עמלקי חדש תוך זמן קצר, והמשמעות של הכאתו בידי דוד באותה שעה ממש, שבה נפל שאול בגלבוע, כדבר שמואל אליו אחרי כשלונו הגדול — "קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך" (שמ"א ט"ו, כח). כה מובן הוא גם הדיון על השלל (שהיה הפעם שלל מוצל מארץ יהודה שבידי עמלק) בין דוד ואנשיו רעי הלב, דווקא על רקע פעולת שאול ואנשיו בשלל עמלק, שהעכירה את ישראל וגרמה לנפילתו.

צאו וראו אם כן מה נעשה לאותם נציגי עכן בן כרמי שבתוכנו, אשר רבים יותר מדי לדאבונו, ונוהגים כאותם המצורעים שבפתח שומרון (מלכים ב', ז' ח"ט) או כגיחזי (מלכים ב', ה', כו-כז) אשר בוזזים ושוללים איש לאהלו ומכתימים את צבא ישראל וגם מורידים את רמתו. אם ספגנו בתחילת מערכה זו, כאשר היה בעי, שומה עלינו גם לטפל באשמים וגם לתקן את מערכינו הצבאיים, לנקות מתוכנו את השחץ והגאווה המתגלים בזלזול באויב, ויחד עם זה לעמול קשה כדי לבנות מחדש את חוסננו הרוחני והמוסרי. בכלל זה אחד הדברים החשובים שבהם עלינו לטפל בתוך צה"ל הוא נושא השלל שבו משתקפת דמותם של הלוחמים, וזאת גם בהוראות ברורות יותר, וגם בחינוך צבאי מקיף. אם כוחנו המוסרי אתנו, נלחם באותה רמה שצייגה אותנו מאברהם אבינו ועד יהודי פרס ולא נשלח בביזה ידינו, מלבד מה שדרוש לצה"ל כציוד לחימה ומה שמועיל ליחידות בתוך המלחמה. ואם לאו — נקבע כללים מדויקים רשמיים ונוגעים לכולם, מטעם המטכ"ל, בכל מה שנוגע למה שמותר לקחת ולחלוקה שווה. אבל נמנע בתוקף מעשי שוד של ביזה אישית מגזע עכן בן כרמי, ואז יהיה עמק עכור לפתח תקוה.

אסיים בהערה — אחרי מלחמת העי באה מלחמת גבעון בהופעת נסים גדולים וגלויים שבה, ודי למבין.